

मा.सर्वोच्च न्यायालयाच्या रिट याचिका
क्र.३०१/२००८ व त्यामधील आय.ए.
क्र.२५४९४६/२०२३ व आय.ए. क्र.९१०८/२०२४
मध्ये दि. १५.०५.२०२५ च्या आदेशाच्या
अनुषंगाने विविध प्रयोजनासाठी वाटप
वनक्षेत्राबाबत चौकशी करण्यासाठी विशेष
तपास पथक (SIT) गठीत करण्याबाबत..

महाराष्ट्र शासन
महसूल व वन विभाग
शासन निर्णय क्रमांक - एस-१०/२०१०/प्र.क्र.५०९/फ-३
मादाम कामा मार्ग, हुतात्मा राजगुरु चौक
मंत्रालय, मुंबई ४०० ०३२.
दिनांक : ५ सप्टेंबर, २०२५.

वाचा :

- १) महसूल वन वन विभाग, शासन परिपत्रक क्र.एस-१०/२०१६/प्र.क्र.४१३/फ-३,
दिनांक २.१२.२०१६.
- २) मा.सर्वोच्च न्यायालयाच्या रिट याचिका क्र. ३०१/२००८ व त्यामधील आय.ए. क्र.
२५४९४६/२०२३ व आय.ए. क्र. ९१०८/२०२४ मध्ये दि. १५.०५.२०२५ चे आदेश.

प्रस्तावना :-

राज्यातील एकूण वनक्षेत्रापैकी काही वनक्षेत्र (राखीव / संरक्षित वने इ.) पूर्वापार महसूल विभागाच्या ताब्यात देण्यात आले होते तसेच काही वनक्षेत्र ग्रो-मोअर फुड व इतर शासकीय योजनेतर्गत भूमिहीनांना वाटप करण्यासाठी संबंधित जिल्हा प्रशासनाकडे हस्तांतरीत करण्यात आले आहे.

महसूल विभागाच्या ताब्यातील उक्त क्षेत्रापैकी काही वनक्षेत्र विविध सिंचन प्रकल्पाच्या प्रकल्पग्रस्तांच्या पुनर्वसनासाठी तसेच स्वातंत्र्य सैनिक, माजी सैनिक, भूमिहीनांच्या व अल्पभूधारक शेतकरी व इतर यांना शेती तसेच इतर प्रयोजनासाठी वेळोवेळी जिल्हाधिकारी/ महसूल विभागामार्फत सन १९८० पूर्वी वाटप करण्यात आले आहे.

वनक्षेत्राचे वाटप करताना अथवा केल्यानंतर प्रस्तुत क्षेत्राचे भारतीय वन अधिनियम, १९२७ च्या कलम २७ अंतर्गत विधीवत निर्वनीकरण करणे आवश्यक होते. तथापि, बहुतांश प्रकरणांमध्ये वाटप क्षेत्राचे निर्वनीकरण करण्यात आलेले नाही. त्यामुळे सदर वाटप क्षेत्राचा वैधानिक दर्जा हा राखीव / संरक्षित वन असा कायम राहतो. त्यामुळे सदर क्षेत्राच्या भोगवटदार वर्ग- २ पासून वर्ग- १ मध्ये रुपांतरण, खरेदी-विक्री, वनेतर कामे, कर्ज सुविधा तसेच इ. बाबींसाठी वन विभागाचे व पर्यायाने केंद्र शासनाचे निर्बंध कायम राहतात.

२. वन (संवर्धन) अधिनियम, १९८० दिनांक २५.१०.१९८० रोजी अस्तित्वात आला. सदर अधिनियमानुसार कोणतेही क्षेत्र निर्वनीकरण करणे तसेच वनक्षेत्राचा वनेतर वापर करण्यासाठी केंद्र शासनाची पूर्व मान्यता घेणे आवश्यक आहे.

त्याचप्रमाणे मा.सर्वोच्च न्यायालयाने रिट याचिका क्र. ३३७/१९९५ मधील आय.ए. क्र. २ मध्ये दिनांक १३.११.२००० रोजी दिलेल्या आदेशामध्ये "..... Pending further orders, no

dereservation of forest / sanctuaries /national parks shall be effected." असे निर्देशित केले आहे.

यास्तव, सद्यःस्थितीत एखाद्या वनक्षेत्राचे निर्वनीकरण करावयाचे असल्यास, त्यासाठी मा.सर्वोच्च न्यायालय व केंद्र शासनाची पूर्व मान्यता घेणे बंधनकारक आहे.

३. महसूल विभागाच्या ताब्यातील वनक्षेत्राबाबत वन विभागाचे धोरण स्पष्ट करून शासन परिपत्रक दिनांक २.१२.२०१६ अन्वये महसूल विभागाच्या ताब्यात असलेल्या वनजमिनी वन विभागास परत करण्याबाबत तसेच वनजमिनीची नोंद अभिलेखात अदयावत करण्याची कालमर्यादा ठरविण्याबाबत मार्गदर्शक सूचना प्रसिध्द करण्यात आलेली आहे.

त्यानुसार महसूल विभागाच्या ताब्यातील जी वनजमीन काही कारणास्तव वन विभागास वर्ग करणे शक्य नसेल, अशा जमिनीची यादी तयार करून कारणमिमांसेसह शासनास अहवाल सादर करणे तसेच महसूल विभागाने विविध प्रयोजनासाठी पूर्वी वाटप केलेले वनक्षेत्र व अतिक्रमीत वनक्षेत्र नियमित करण्यासाठी त्याबाबतचा वन (संवर्धन) अधिनियम, १९८० अंतर्गत प्रस्ताव शासनास सादर करण्याबाबत सर्व जिल्हाधिकारी यांना सूचना देण्यात आल्या होत्या.

४. पर्यावरण, वने व वातावरणीय बदल मंत्रालय, भारत सरकार यांच्या दि. ४.०८.२०२३ रोजीच्या अधिसूचनेद्वारे वन संवर्धन तथा संरक्षण अधिनियम, १९८० च्या तरतूदींमध्ये सुधारणा करण्यात आल्या आहेत. सदर बदलांना / सुधारणांना मा. सर्वोच्च न्यायालयामध्ये रिट याचिका (सिव्हील) क्र. ११६४/२०२३ (श्री.अशोक शर्मा विरुध्द केंद्र शासन) द्वारे आव्हानित केले आहे. प्रस्तुत प्रकरणात मा.न्यायालयाने दि. ३.०२.२०२५ अन्वये पुढीलप्रमाणे अंतरिम आदेश पारित केले आहे :-

..... 4. We make it clear that until further orders, no steps will be taken by the Union of India or any of the States, which will lead to reduction of the forest land unless a compensatory land is provided either by the State Government or the Union of India for the purpose of afforestation.

५. आता, मौजे कोंढवा बु. ता. हवेली, जि. पुणे येथील राखीव वन सर्व्हे क्र. २१ (जून स.नं. २०A) या वाटप क्षेत्राच्या वैधानिक दर्जा / निर्वनीकरणासंदर्भात मा.सर्वोच्च न्यायालय, नवी दिल्ली येथे दाखल रिट याचिका क्र ३०१/२००८ मधील आय.ए. क्र. २५४९४६/२०२३ व आय.ए. क्र. ९१०८/२०२४ (मे.रिची रिच को. हौ.सोसायटी) मध्ये मा.न्यायालयाने दि. १५/०५/२०२५ रोजी अंतिम आदेश पारित केले आहेत. सदर आदेशात राज्यातील महसूली विभागाद्वारे वाटप क्षेत्राबाबत मा.सर्वोच्च न्यायालयाने स्पष्ट निर्देश दिले आहेत. सदर आदेश संक्षिप्त स्वरूपात खालील प्रमाणे आहे :-

95. (v) We further direct the Chief Secretaries of all the States and the Administrators of all the Union Territories to constitute Special Investigation Teams for the purpose of examining as to whether any of the reserved Forest Land in the possession of the Revenue Department has been allotted to any private individuals/institutions for any purpose other than the forestry purpose;

(vi) The State Governments and the Union Territories are also directed to take steps to take back the possession of the land from the persons/institutions in possession of such lands and handover the same to the Forest Department. In case, it is found that taking back the possession of the land would not be in the larger public interest, the State Governments/Union Territories should recover the cost of the said land from the

persons/institutions to whom they were allotted and use the said amount for the purpose of development of forests; and

(vii) We further direct the Chief Secretaries of all the States and the Administrators of all the Union Territories to constitute Special Teams to ensure that all such transfers take place within a period of one year from today. Needless to state that hereinafter such land should be used only for the purpose of afforestation.

उक्त नमूद पार्श्वभूमीवर मा.सर्वोच्च न्यायालयाच्या रिट याचिका क्र. ३०१/२००८ व त्यामध्ये आय.ए.क्र. २५४९४६/२०२३ व आय.ए. क्र. ९१०८/२०२४ (मे. रिची रिच हौसिंग सोसायटी) मधील दि. १५.०५.२०२५ च्या आदेशाची अंमलबजावणी करण्यास्तव विशेष तपास पथक (SIT) गठीत करण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती.

शासन निर्णय :

मा.सर्वोच्च न्यायालयाच्या रिट याचिका क्र. ३०१/२००८ व त्यामधील आय.ए.क्र. २५४९४६/२०२३ व आय.ए. क्र. ९१०८/२०२४ (मे.रिची रिच हौसिंग सोसायटी) मध्ये दि.१५.०५.२०२५ रोजी पारित केलेल्या आदेशाच्या अनुषंगाने राज्यात महसूल विभाग तसेच अन्य विभागांच्या अधिपत्याखालील / ताब्यातील राखीव / संरक्षित वन क्षेत्राबाबत आढावा घेण्यासाठी तसेच विविध प्रयोजनासाठी खाजगी व्यक्ती किंवा संस्थांना वाटप वनक्षेत्राबाबत चौकशी करण्यासाठी खालीलप्रमाणे सनियंत्रण समित्या व जिल्हास्तरीय विशेष तपास पथक (SIT) गठीत करण्यात येत आहेत :-

१. राज्यस्तरीय सनियंत्रण समिती

अ.क्र.	सदस्यांची नावे	पदनाम
१	मुख्य सचिव, महाराष्ट्र राज्य	अध्यक्ष
२	अपर मुख्य सचिव (वने व भूसंपादन)	सदस्य
३	अपर मुख्य सचिव (महसूल, नोंदणी व मुद्रांक शुल्क)	सदस्य
४	मुख्य वनसंरक्षक (मंत्रालय), महसूल व वन विभाग	सदस्य सचिव

समितीची कार्यकक्षा :

- १) मा. सर्वोच्च न्यायालयाच्या रिट याचिका क्र. ३०१/२००८ (आय.ए. क्र. २५४९४६/२०२३ व आय.ए. क्र. ९१०८/२०२४ मधील दिनांक १५.०५.२०२५ रोजीच्या आदेशाची अंमलबजावणी झाल्याची खातरजमा करणे.
- २) जिल्हास्तरीय विशेष तपास पथक व आढावा समितींना आवश्यकतेनुसार मार्गदर्शन करणे आणि त्यांनी सादर केलेला अहवाल / शिफारशीची छाननी करणे.
- ३) वाटप वनक्षेत्र वन विभागास हस्तांतरण करणे व जे वनक्षेत्र हस्तांतरीत करणे काही कारणास्तव शक्य नाही, अशा क्षेत्राबाबत संबंधित लाभार्थी/व्यक्ती/संस्था यांच्याकडून मा.सर्वोच्च न्यायालयाच्या दि. १५.०५.२०२५ च्या आदेशाच्या आधारे मुल्य वसूल करण्याचे तसेच तदनंतर सदर क्षेत्राच्या वैधानिक दर्जात बदल करण्यासंदर्भात मा.सर्वोच्च न्यायालयाच्या आदेशात नमूद केल्यानुसार शासनास निर्णय घेण्यास सहाय्यभुत होईल अशा सक्षम प्राधिकारी यांना शिफारशी करणे.

२. आढावा समिती :-

अ.क्र.	सदस्यांची नावे	पदनाम
१	प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वनबल प्रमुख), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर.	अध्यक्ष
२	जमाबंदी आयुक्त व संचालक, भूमी अभिलेख, महाराष्ट्र राज्य, पुणे.	सदस्य
३	मुख्य वनसंरक्षक / वनसंरक्षक (प्रादेशिक) (सर्व)	सदस्य
४	प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (संधारण), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर	सदस्य सचिव

समितीची कार्यकक्षा :

- १) मा.सर्वोच्च न्यायालयाच्या रिट याचिका क्र. ३०१/२००८ (आय.ए. क्र. २५४९४६/२०२३ व आय.ए. क्र. ९१०८/२०२४ मधील दिनांक १५.०५.२०२५ रोजीच्या आदेशानुसार कार्यवाही करणे. तसेच उक्तप्रमाणे कार्यवाही करताना, मा.सर्वोच्च न्यायालयाच्या उक्त नमूद दि. १३.११.२०००, दि. ३.०२.२०२५ व संबंधित इतर आदेशातील निर्देशांचे पालन झाल्याची खातरजमा करणे.
- २) जिल्हास्तरीय विशेष तपास पथकाच्या कामकाजाचा वेळोवेळी आढावा घेणे तसेच त्यांना आवश्यकतेनुसार मार्गदर्शन करणे.
- ३) जिल्हास्तरीय विशेष तपास पथकाद्वारे सादर केलेल्या अहवालानुसार जे वाटप वनक्षेत्र वन विभागाला हस्तांतरीत करणे शक्य नाही, अशा क्षेत्राबाबत पुनःनिरिक्षण करून त्यावर अभिप्राय / शिफारस राज्यस्तरीय संनियत्रण समितीस सादर करणे.
- ४) जिल्हास्तरीय समितीकडून प्राप्त अहवालांचे संकलन करून उचित शिफारशीसह दि. १५.११.२०२५ पर्यंत अहवाल शासनास सादर करणे.

३. जिल्हास्तरीय विशेष तपास पथक (SIT) :-

अ.क्र.	सदस्यांची नावे	पदनाम
१	जिल्हाधिकारी	अध्यक्ष
२	अधिक्षक, भूमी अभिलेख	सदस्य
३	जिल्ह्यातील सर्व उप वनसंरक्षक (प्रादेशिक) / विभागीय वन अधिकारी (प्रादेशिक)	सदस्य
४	जिल्हा मुख्यालयातील उप वनसंरक्षक (प्रादेशिक)	सदस्य सचिव

समितीची कार्यकक्षा :

- १) मा.सर्वोच्च न्यायालयाच्या रिट याचिका क्र. ३०१/२००८ (आय.ए. क्र. २५४९४६/२०२३ व आय.ए. क्र. ९१०८/२०२४ मधील दिनांक १५.०५.२०२५ रोजीच्या आदेशानुसार कार्यवाही करणे. तसेच उक्तप्रमाणे कार्यवाही करताना, मा.सर्वोच्च न्यायालयाच्या उक्त नमूद दि. १३.११.२०००, दि. ३.०२.२०२५ व संबंधित इतर आदेशातील निर्देशांचे पालन झाल्याची खातरजमा करणे.
- २) खाली नमूद मार्गदर्शन व निकषांनुसार कार्यवाही करणे,
- ३) राज्यस्तरीय संनियत्रण समितीस शिफारशीसह अनुपालन अहवाल दिनांक ३१.१०.२०२५ पर्यंत सादर करणे.

२. मार्गदर्शक तत्त्वे व निकष :-

- १) जिल्ह्यात किती व कोणते वनक्षेत्र (राखीव / संरक्षित वने इ.) महसूल व इतर विभागाच्या ताब्यात आहे, याचा ताळमेळ जिल्हास्तरीय विशेष तपास पथकामार्फत घेण्यात येईल.
- २) त्यापैकी किती व कोणते वनक्षेत्र महसूल विभागाद्वारे विविध प्रयोजनासाठी वाटप केले आहे त्याचा ताळमेळ घेऊन वाटप वनक्षेत्र जे अद्याप निर्वनीकरण झालेले नाही, त्यांची सविस्तर माहिती जिल्हास्तरीय विशेष तपास पथकामार्फत संकलित करण्यात येईल.
- ३) माहिती संकलित करताना, आवश्यकतेनुसार क्षेत्राची प्रत्यक्ष स्थळ तपासणी / पहाणी, अभिलेख पडताळणी आणि सर्वेक्षण करून प्रस्तुत क्षेत्राचा सविस्तर तपाशिल (गाव/तालुका/जिल्हा/सर्व्हे-गट क्र. /क्षेत्र), क्षेत्र कधी, कोणत्या खातेदाराला, कोणत्या सक्षम प्राधिकरणामार्फत, कोणत्या अटी / प्रयोजनासाठी वाटप करण्यात आले आहे व सद्यःस्थितीत सदर क्षेत्राचा वापर काय आहे (वाटप करताना लागू करण्यात आलेल्या अटींचा भंग झाला आहे किंवा कसे) याबाबतची सविस्तर माहिती संकलित करण्यात येईल,
- ४) सदर माहितीचे वन संवर्धन अधिनियम, १९८० अस्तित्वात येणापूर्वी म्हणजेच दि.२५.१०.१९८० पुर्वी वाटप व दि. २५.१०.१९८० नंतर वाटप यामध्ये वर्गीकरण केले जाईल.
- ५) दि. २५.१०.१९८० पुर्वी वाटप केलेल्या प्रकरणात सकारात्मक दृष्टीकोन ठेवून जे क्षेत्र वन विभागाला परत करणे शक्य आहे, त्याक्षेत्राचे हस्तांतरण तातडीने वन विभागाकडे करण्यात येईल. तथापि, जे वनक्षेत्र परत घेणे काही कारणास्तव शक्य नाही किंवा व्यापक सार्वजनिक हितात नाही, अशा क्षेत्राची तपशिलवार माहिती कारणमिमांसेसह संकलित करण्यात येईल.
- ६) महसूल विभागाच्या ताब्यातील अतिक्रमणविरहीत व वाटपाअंती शिल्लक असलेले वनक्षेत्र जे वन विभागाकडे हस्तांतरण करणे शक्य आहे, अशा क्षेत्राची यादी जिल्हास्तरीय विशेष तपास पथक सादर करेल.

३. सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा संगणक संकेतांक २०२५०९०५१८३४४५५६१९ आहे. हा शासन निर्णय डिजीटल स्वाक्षरीने साक्षांकीत करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

(मिलिंद म्हैसकर)

अपर मुख्य सचिव (वने व भूसंपादन)

प्रत :

- १) मा. मुख्यमंत्री यांचे अपर मुख्य सचिव
- २) मा. उप मुख्यमंत्री (नियोजन व वित्त) / (नगर विकास) यांचे खाजगी सचिव
- ३) मा.मंत्री (महसूल) यांचे खाजगी सचिव.
- ४) मा.मंत्री (वने) यांचे खाजगी सचिव.
- ५) मुख्य सचिव, महाराष्ट्र राज्य, मंत्रालय, मुंबई.

- ६) अपर मुख्य सचिव (महसूल), महसूल व वन विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
- ७) प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वनबल प्रमुख), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर.
- ८) विभागीय आयुक्त (सर्व)
- ९) प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर
- १०) प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (संधारण), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर
- ११) अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक तथा केंद्रस्थ अधिकारी, महाराष्ट्र राज्य, नागपूर
- १२) अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव), पुर्व / पश्चिम
- १३) मुख्य वनसंरक्षक (मंत्रालय), महसूल व वन विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
- १४) मुख्य वनसंरक्षक / वनसंरक्षक (प्रादेशिक) (सर्व).
- १५) मुख्य वनसंरक्षक (भूमी अभिलेख), नागपूर.
- १६) जिल्हाधिकारी (सर्व)
- १८) जमाबंदी आयुक्त व संचालक, भूमी अभिलेख, महाराष्ट्र राज्य, पुणे.
- १९) वनसंरक्षक (कार्य आयोजना) पश्चिम / पुर्व
- २०) उप वनसंरक्षक / विभागीय वन अधिकारी (प्रादेशिक) (सर्व)
- २१) अधिक्षक, भूमी अभिलेख